

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TAŞ-TOPRAK TEŞBİHİ BAĞLAMINDA HACI BAYRAM VELİ'NİN ŞİİRLERİNDE SEYR-İ SÜLUK SEYR-I SULUK IN HACI BAYRAM VELİ'S POEMS IN THE CONTEXT OF STONE-SOIL METAPHORS

Musa KAVAL*

Öz

Anadolu'da İslam ve tasavvuf kültürünün benimsenmesinde mühim katkısı olan Hacı Bayram Veli tarım yaparak insanın hammaddesi olan toprağı da tanımıştır. Müderrislikten sonra tasavvufi eğitim aracılığıyla nefsin tanıyan Hacı Bayram Veli, takipçilerine öncelikle kendilerini tanımaları gerektiğini tavsiye etmiştir. Çünkü Allah'a kulluk etmek için yaratılmış insan evvela nefsinin farkına varmalıdır. Hacı Bayram Veli bütün insanların bir şekilde sorguladığı bu soruyu sormakla kalmamış, doğru okumanın nasıl yapılması gerektiğini de ifade etmiştir. İnsan öncelikle kendi eylemlerinden çıkarımlar yaparak ahvalini teşhis etmelidir. Zira insan birbirine zıt hususiyetlere sahip bir şekilde yaratılmış olduğu için ahengi ve istikrarı kolayca sağlayamamaktadır. İyi-kötü güzel-çirkin arasında gitgel yaşadığı için Hacı Bayram Veli "taş ve toprak arasında yapılmak"tan söz eder. İnsanın hayat mücadelesini anlatan bu ifadenin toprakla iştigal eden bir mutasavvıf tarafından kullanılmış olması iyi bir gözlemci olmakla birlikte âlemi iyi okuyarak onun işaretlerinden istifa ettiğinin de göstergesidir. Allah'ın yeryüzü ve insandaki delillerini doğru okuyabilmek için sorgulamayla başlayan ve kınamayla devam eden kendini bulma çabasında insan her zaman Allah'ı zikredip, O'ndan yardım dilemelidir. Zira Allah'ı unutanlar ontolojik yaratılış ilkesini baştan göz ardı etmiş oldukları için kendiliğın doğru bilgisine varmaları imkânsızdır. Allah'ın kendi nefesinden yaratarak cem-i tecelligâh kıldığı insan da kendiliğini bulmak için nefis taşını yontup düzgün şekle sokmak için her darbeye O'nu zikretmelidir. Ki böylece yontularak bir işleve kavuşan taş ve onun parçalarından hâsıl olan toprak vahdet sırrı içerisinde hâkikatın farklı yüzleri olarak anlaşılır. Hacı Bayram Veli'nin tarif ettiği bu uğraşın neticesinde insan, kendi dualist nefsi (taş-toprak) üzerinden idrak ettiği bütünlüğün vahdet'e işaret ettiğini görür.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bayram Veli, Taş, Toprak, Nefs, İnsan.

Abstract

Hacı Bayram Veli, an important contributor to the adoption of Islam and Sufism culture in Anatolia, also identified soil as a raw material of human by cultivating it. Hacı Bayram Veli who knew his ego through mystical education after scholarship advised his followers to recognize themselves first. Because all human who were created to worship for Allah must first become aware of the self. Hacı Bayram Veli has not only questioned this question that all people have been questioning in some way, but also he stated how to read correctly. Man should first diagnose his condition by making inferences from his own actions. Because human beings are created in a way that has opposite characteristics, it is not easy to achieve harmony and stability. Hacı Bayram Veli speaks about "to be made between stone and earth" because humankind live between good and evil and ugly in suspicion. Using of this expression of human life struggle by a Sufi who engages in the earth, is a prove being a good observer as well as shows that he has resigned from the world's mark by reading it well. Human always has to chant Allah and asks His help for himself in order to find real personality which started with questioning and continued with condemnation. For those who have forgotten Allah are unable to attain accurate knowledge of self-righteousness because they have ignored the principle of ontological creation. The man whom God created from his own breath, and mad him as a collected narrow in the world, is to cherish Him in every beat to ego stone in order to chisel it out in order to find herself. So the chiseled stone with new function and the land formed by the pieces of stone are understood that they are different faces of vahdet secret. As a result of this struggle described by Hacı Bayram Veli human sees that he points that the unity he grasps over his dualistic nafs (stone-soil).

Keywords: Hacı Bayram Veli, Stone, Soil, Nefs, Human.

Giriş

Hacı Bayram Veli (1352-1429) tasavvuf meşrep bir ailede dünyaya gelmiştir. Annesine kendisine hamile iken Hacı Bayram Veli'nin Allah Lafza-i Celal'ini zikrettiği aktarılır (Bolulu Himmet, vr.5a). Bütün büyük tasavvuf ehlinde görüldüğü üzere Hacı Bayram Veli iyi bir ilim tahsili görmüştür. Küçük yaşta başladığı tahsil hayatında şer'i ilimlerin yanında felsefe ve mantıkta derinleşmiştir (Cebecioğlu, 1991: 28-30). İlmi manada kemâlata erip müderrislik yapmaya başlamıştır (Mehmet Mecdi, 1269: 77). Ankara ve Bursa'da müderrislik yapan Hacı Bayram Veli Ebu Hamidüddin-i Aksarayî'nin daveti üzere Kayseri'ye gider ve kendisine mürid olur (Cebecioğlu, 1991: 34-38). Şeyhi ile birlikte Bursa'dan ayrılarak Aksaray'da bir süre kalıp, manevi eğitimini tamamlamasının ardından Ankara'ya gönderilir. Halveti, Nakşibendi ve Ebheriyye tarikatlarını mecederek ifa ettiği irşâd faaliyetleriyle geniş kitleye hitap etmiştir (Hâririzâde, V:172). Ankara'da yardım sandıkları kurmuş, fakir fukaraya yardım etmiş, yoksullara kol kanat germiştir (Bayramoğlu, 1983: I/42). Hacı Bayram Veli Anadolu'nun yurt edinilmesi sürecinde olduğu kadar Osmanlı

* Yrd. Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Devleti'nin siyasi otoritesinin yeniden tesisi sürecinde yaşanmış olumsuzlukları izale etmiş ve halkın sırtındaki yükün, gönlündeki buhranın hafiflemesine yardım etmiştir.

Âlim bir şahsiyet olan Hacı Bayram Veli, görevlendirildiği Ankara'da müderrislik yapmayı bırakarak halkın arasında çiftçilik yaparak kendi elinin emeği ile geçinmiştir. Burçak ekip biçmiş, köylüler arasındaki sosyal dayanışmayı arttırıcı uygulamalara kapı açmıştır. Bu manada Hacı Bayram Veli toplumun eğitilmiş kesimi olan medrese ehli yerine kırsal alanda yaşayan, göçebe kültürden tam olarak kurtulamamış Türkmenlere dini, manen ve toplumsal olarak içselleştirmeleri bağlamında büyük bir hizmet sağlamıştır. Tasavvuf tarihi açısından değerlendirildiğinde sufilerin dini hizmetleri Müslümanların ayağına kadar bizzat taşıdıkları gerçeği Hacı Bayram Veli'de de görülmektedir.

Müderris bir mutasavvıf olarak Hacı Bayram Veli, bulunduğu bölgedeki halkın İslam'ı doğru anlayıp yaşayabilmeleri için öncelikle onların kendilerini anlamalarını, yani insanın yaratılış gayesi, ehemmiyeti ve sorumlulukları hakkında hatırlatmalarda bulunmuştur. İrşâd faaliyetleri ve toplumsal hizmetlerinde görülen bu hususiyet kendisine nispet edilen şiirlerinde de sık sık dile getirilmiştir. Dolayısıyla âlim bir zat olan Hacı Bayram Veli dini, tasavvufi ve felsefi bir yaklaşımla insana, kendisi, alem ve Rabbi ile nasıl bir iletişim ve etkileşim kurması gerektiği konusunda yol göstermiştir (Okudan, 2012:267). Örneğin onun; *"Bilmek istersen seni, Can içre ara canı"* (İlahi, b.1.) ifadesi insanın, görünenin dışında başka bir benliğe doğru yolculuk yapması şartıyla gerçek kendiliğini bulabileceğine dikkat çeker (Bkz. Kaval, 2016). Günümüzde kendisine, inancına ve kültürüne yabancılaşan insanın kendi özüne doğru kazı çalışması yapması hakikatinin ihtiyari bir arayış olduğunu görürüz. Bu nedenle Hacı Bayram Veli *"Bilmek istersen..."* şartı ile başladığı sorgulamaya *"Kim bildi efalini, Ol bildi sıfatını"* (İlahi, b.3.) diyerek insanın iç dünyasının bir sonucu olarak ortaya koyduğu eylemlerinden hareketle göremediği batına dair izleri kovalaması gerektiğine vurdu yapar. Hacı Bayram Veli'nin şiirinde ifade ettiği bu gerçek *"Nefislerinizde birçok âlâmetler vardır. Hala görmüyor musunuz?"* (Zâriyât, 51/ 21) âyetinin ihtiva ettiğini birçok hikmetten bir tanesi tevil etmesidir. Zira Hacı Bayram Veli'nin dikkat çektiği insani eylemlerin, insanın vasıflarını ortaya koyduğunu ifade etmesi Kur'an-ı Kerim'deki birçok âyetlerde müslüman, mümin, ehl-i kitap, fâsık, müşrik ve münafık gibi kavramların daima bir takım âmeller ile tarif edildiğini gerçeği ile örtüşmektedir.

Hacı Bayram Veli'nin insanın kendisini bilmesini merkeze aldığı şiirlerinde asıl gayenin vuslat olduğu okunur. İnsanın yaratılış hakikatinin terennüm edildiği şiirlerinde Hakk'a doğru olan seyrin sonucunda Hacı Bayram Veli şöyle der; *"Bayrami imdi bayrami imdi, Yar ile bayram eyledi."* (İlahi Zikir, b.9). Seyr-i sülukun neticesi vasil olunan marifetullah ve muhabbetullah makamlarının şartı olarak Hacı Bayram Veli evvela insanın kendiliğini bulması gerektiğini öz bir şekilde şöyle ifade eder; *"Bayram özünü bildi, Bileni anda buldu."* (İlahi, b.9).

1. Kendini/Özünü Bulma

Tasavvufi gelenekte mühim bir konu olan vahdet-i vücud düşüncesinin sırrını ortaya koyarken sık sık delil gösterilen *"Nefsini bilen, Rabbini bilir."* (Aclunî, 2/262) kudsi hâdis-i şerif'ini Hacı Bayram Veli'nin şiirlerinde dolaylı şekillerde okuruz. Örneğin, *"Geç canından bul anı, Sen seni bil, sen seni"* (İlahi, b.2), *"Bulan ol kendi oldu, Sen seni bil, sen seni"* (İlahi, b.10), *"Kendi de buldu kendi de buldu, Matlabın hoş buldu bu gönlüm"* (İlahi Zikir, b.4), *"Bayrami imdi bayrami imdi, Yar ile bayram eyledi."* (İlahi Zikir, b.9), *"Bakacak Didar görünür, Ol şarın kenaresinde"* (İlahi Taksim, b.2) mısraları vahdet-i vücud düşüncesini özetleyen ifadelerdir.

Hacı Bayram Veli'nin vahdet-i vücud'a dair serd ettiği fikir ve duygularının temelinde insanın kendisini iyi tanımlamak suretiyle ancak yakini olarak içselleştirebileceği tevhid ile anlaşılabilir. İnsanın yapıp ettikleri ve onları besleyen düşünce, duyguların doğru analiz ve teşhis edildikten sonra ancak kesretin kesafetinden kurtulabileceği ve tevhidin kalpte zuhur edeceği anlaşılır. İnsan ancak kendiliğini/özünü bulduğundan insan olur, yaratılış gayesini idrak eder, bunun neticesinde marifetullah bilgisine erer ve son olarak muhabbettulah'a vasil olur. Hacı Bayram Veli bu süreci şöyle şiirselleştirir; *"Kim ki hayrete vardı, Nura müstağrak oldu. Tevhidi zatı buldu, Sen seni bil, sen seni. Bayram özünü bildi, Bileni anda buldu. Bulan ol kendi oldu, Sen seni bil, sen seni"* (İlahi, b.7-10). Hacı Bayram Veli'nin bu mısraları onun tasavvuf felsefesinin en derin konularını mahir bir şekilde, kısa ve basit bir dil kullanmak suretiyle ifade etmiş olması onun büyük bir mutasavvıf olduğunun göstergesidir.

Hacı Bayram Veli'nin Hakk'a doğru seyr edilen yolculukta ilk durağın insan ve insanın çevresi olduğunu görürüz, ki insanın eylemleri bir çevrede, etkileşimi halinde olduğu bir toplumda icra olunur. Bu manada Kur'an-ı Kerim'de bildirilen *"Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinde birçok âlâmetler vardır."* (Zâriyât, 51/20-21) âyeti Hacı Bayram Veli'nin düşüncesinde tevhid'in idrak edilebilmesi için insanın fiillerini ortaya koyduğu çevresi ile birlikte kendini yeniden keşfetmesi zorunludur.

2. Sosyal Nefis

İnsanın kendisi/özünü tanıyabilmesi tek başına başarılacak bir olgu değildir. Sosyal bir varlık olması nedeniyle insan çevresiyle birlikte insandır. Bu manada insanın kendiliği bir yönüyle çevreyle birlikte tesis edilir. Kur'an-ı Kerim'de de insanın tek başına yaratılmadığı, bunun sebebi hikmetini bildiren âyetler

vardır. Misal olarak şu âyetler gösterilebilir; *"Sizi tek nefisten yaratan, onunla sükunet bulsun diye eşini de ondan yaratan Allah'tır (A'raf, 7/189), " Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının..." (Nisa, 4/1). Bir başka âyette Allah, insanın toplumsal hayat içerisinde yaratılmasının gayesini şöyle bildirir; "Ey insanlar! Şüphesiz ki, bizi sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık" (Hucurât, 49/13).*

İnsanı yaratan Allah önce onun eşi ile birlikte yani bir aile ortamında daha sonra boy ve kabile gibi toplumsal bir çevrede yaşamını idame ettirebileceğini bildirmiştir. Modern psikoloji ve sosyoloji ilmi de insanın çevresiyle birlikte geliştiğini ortaya koymaktadır (Hay, Bryne, and Butler, 2000: 28-31). Hacı Bayram Veli'nin *"Bilmek istersen seni, Can içre ara canı"* (İlahi, b.1.) ilahi yaratılış hakikatine dikkat çektikten sonra *"Kim bildi efalini, Ol bildi sıfatını"* (İlahi, b.3.) diyerek insanın etkileşim içerisinde olduğu toplumsal çevrede yapıp-ettikleri ile kendisinin ne olduğunu sorgulaması gerektiğine dikkat çeker. Zira her bireyin şahsiyeti; kendine has kişisel, dini bilgi ve tecrübesi içinde yaşadığı toplumsal norm ve geleneklere göre şekillenmektedir. Dolayısıyla bireyin şahsiyeti her yönü ile içinde yaşadığı toplum ile karşılıklı etkileşim içerisinde gelişmektedir (Hay, Bryne, and Butler, 2000: 160-174). Bu gerçeğe dikkat çeken Hacı Bayram Veli insanın çevresini dikkate alarak ortaya koyduğu eylemlerini sorgulaması gerektiğini hatırlatır. Zira geçmiş topluluklarda atalar tarafından ortaya konmuş bütün toplumsal norm ve adetlerin doğru davranış şekilleri olmadıkları bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'de, gönderilen bütün peygamberlerin tebliğlerine itiraz edenlerin aynı gerekçeyle itiraz ettikleri görülür; *"Gerçekten biz, atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk ve doğrusu Biz, onların izlerine (yaşam şekillerine) uymuş kimseleriz."* (Zuhruf, 43/23). Bir başka âyette kendilerine atalardan kalma putlara tapmanın yanlışlığı anlatılmasına rağmen, (Enbiya, 21/53-56) münkirler atalarının yolundan çevirmek suretiyle yeryüzünde büyüklüğün ellerinden çıkıp peygamberlere geçeceğini iddia etmişlerdir (Yunus, 10/78). Onların peygamberleri inkâr etmelerinin arkasında süregelen düzenin bozulması ve iktidarın el değiştirmesi yatmaktadır. İnsanların arzu ve istekleri çıkarlarıyla doğrudan etkili olduğunu bir gerçektir (Derek: 1984: 87). Allah, onların menfaate dayalı ancak akla uymayan inkârlarına karşı şöyle buyurur; *"Ya atalarının akli bir şeye ermez ve doğru yolu da bulamamış idiyseler?"* (Bakara, 2/170).

Hacı Bayram Veli, insanın kendinden hareketle Rabbi'ne doğru yolculuğunda toplum tarafından öngörülmüş ve nefse güzel olan her şeyi yapmaması gerektiğini *"taş yontma"* sembolüyle anlatır. Taşı yontmak ve ona şekil vermek çok zordur. Aynı şekilde toplumsal normlar ve adetler o kadar katırdır ki birey çoğu zaman büyük kitle karşısında etkisiz kalmaktadır (Tajfel, 1978: 28-30). Hacı Bayram Veli kişiyi kendiliği/özünden koparan sonradan oluşturulmuş yapısından uzaklaştırmak ister, o nedenle *"geç canından bul anı"* der, ki böylece öz benliğini bulacaktır; *"Geç canından bul anı, sen seni bil, sen seni"* (İlahi, b.2). Hacı Bayram Veli'nin bu ifadesi kuşkusuz seyr-i süluk sürecine işaret etmektedir. Ancak seyr-i süluk sürecinde uzlet, halvet, çile çıkarma gibi uygulamalar toplumsal yaşama dair yeni bir dizayn teşebbüsleri olması nedeniyle sosyal nefsin terbiye edilmesi olarak da görülebilir. Bu manada Hacı Bayram Veli'de de görülen insan-toplum ilişkisine dair doğru ilişki biçimini gösteren tasavvufi geleneğin, modern toplum bilimcileri tarafından da destelendiğini görürüz. Bireyin şahsiyetinin yok sayıldığı modern toplumlarda birey toplum tarafından yok sayılmamalı, aksine birey, yıkıcı ve yok sayıcı toplumsal baskılara direnmeli, etkilerini azaltmaya gayret etmelidir. Aksi halde insanoğlunun kişisel, ruhsal ve ahlaki özgünlüğü yok olacaktır (Jung, 1999: 27-34). Jung'un bu ifadeleri Hacı Bayram Veli tarafından *"taş yontma"* metaforu ile dile getirilmiştir. Zor olan bu süreçten korkan insanlar, kendi özlerini keşfedebilmemizin ötesinde toplum için asıl yararlı olan ideal kişilikten mahrum kalarak hem kendileri hem de toplum için arzu edilen huzur ve mutluluğu sağlayamayacaklardır (Jung, 1999/51). Buna karşın kendiliğinin bilgisine erişen, bunun sonucunda da Halilullah sıfatına sahip olan Hz. İbrahim, edinmiş olduğu yakini bilginin gücü ile ölümü öldürmüştür. Hz. İbrahim, insanoğlunun kendi egoistik temayülleri doğrultusunda oluşturduğu put/taşların kendilerine bile hiçbir faydası olmadığını göstermiştir; *"Bizim ilahlarımıza bunu kim yaptı? Şüphesiz o, zalimlerden biridir" dediler. "Kendisine İbrahim denilen bir gencin bunları diline doladığını işittik" dediler. Dediler ki: "Öyleyse, onu insanların gözü önüne getirin ki, ona (nasıl bir ceza vereceğimize) şahid olsunlar. "Dediler ki: "Ey İbrahim, bunu ilahlarımıza sen mi yaptın?" "Hayır" dedi. "Bu yapmıştır, bu onların büyükleridir; eğer konuşabiliyorsa, siz onlara soruverin."* (Enbiya, 21/59-63).

Bugün modern insanı ilimlerin ortaya koyduğu bütün bu hakikatleri kısa şiirlerinde basit bir dil eşliğinde ancak deruni bir sembolizm ile anlatan Hacı Bayram Veli, insan-toplum ilişkisini en güzel şekilde ortaya koyabilecek *"şar"*ı (şehir) kavramı kullanır (İlahi Taksim). Toplumsal yaşamın merkezi olan şehir ile insanın merkezi olan kalbi teşbih sanatı kullanarak bireyin ve toplum ilişkisinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bir şehrin, şehir hüviyeti kazanması için gerekli olan kale, kule ve surların inşasında *"taşın yontulması"* ve düzgün bir şekil kazandırılıp bir araya getirilmesi elzem ise aynı şekilde bireyin iç âleminin merkezi olan kalp de tasfiye ve tesviye edilmelidir.

3. Taş ve Toprak Nefis

Hacı Bayram Veli'nin insanın özüne dair "*Bilmek istersen seni*" sorgulamasının cevabının bir başka şiirinde kendisi izaha kavuşturur. İlahi Taksim adlı şiirinde "*Ben dahi yapıldım, Taş ve toprak arasında*" (b.4) beyitinde yaratılış felsefesini çok basit bir şekilde ortaya koymuştur. İnsanın fitratına dair taş ve toprak ile kast edilenin ne olduğunu açıklamadan önce şiirin başında geçen "*Çalabım bir şar (şehir) yaratmış, İki cihan arasında.*" ifadesine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Yukarıda "*şar*" yani medeniyet merkezi olan şehir ifadesi ile insan bedeninin merkezi olan kalbe teşbihte bulunulmuştur. Toplumsal ve kültürel hayatın merkezi olan şehrin ve insan benliğinin merkezi olan kalbin benzer özelliklerinden hareketle Hacı Bayram Veli tarafından insanın yaratılış hikmetini ortaya koymak adına tasavvuf erbabının sıkça kullandığı mecâzi anlatımı kullanıldığı görülür.

Hacı Bayram Veli'nin, insanın taş ile toprak arasında yaratılması hususunda Cebecioğlu şu yorumda bulunur; "*Ben dahi bile yapıldım; Taş u toprak âresinde.*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere; insanın kalbinde olumlu olumsuz niteliklerin her ikisi de bulunur. Hacı Bayram-ıVeli taş ile insanın kalbinde bulunan olumsuzlukları, sertlikleri ve celal özellikleri nitelemektedir. Toprak ise yumuşaklığı, iyiliği, güzelliği ve cemel özellikleri ifade etmektedir. İnsanın kalbindeki bu iki yönün düzenlenmesi onun olgunlaşmasını sağlar. Bu da insanın iki yönü itibarıyla tekâmülüne işaret eder." (2006: 44). İnsandan kastın onun kalbi olduğu düşünüldüğünde Bursevi, "*Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup)düşer...*" (Bakara, 2/74) ayetini delil göstermiştir (2013: 40).

Hacı Bayram Veli'nin insanın taş ve toprak arasındaki dualist yaratılışı Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir. Allah, ruhandan üfürdüğü (Hicr, 15/29) insanoğluna meleklerin secde etmeleri emretmiştir (Bakara, 2/30). Buna karşın yeryüzündeki bütün varlığın halifesi konumuna yükseltelen insanoğlu bazen emri altında olan hayvan kadar olamamış (Furkan, 25/44), ahsen-i takvim üzere yaratılmasına rağmen, insan kendisini esfel-i safiline indirmiştir (Tin, 95/5). İnsanoğlunun üstün mertebeden aşağıya inmesine sebep olan ise gaflet içerisinde olan kalbidir. Allah kalbi olup ta onunla idrak etmekten uzak olanları şöyle tarif eder: "*Andolsun, cehennem için cinlerden ve insanlardan çok sayıda kişi yarattık. Kalpleri vardır bununla kavrayıp-anlamazlar, gözleri vardır bununla görmezler, kulakları vardır bununla işitmezler. Bunlar hayvanlar gibidir, hatta daha aşağılıktırlar. İşte bunlar gafil olanlardır.*" (Araf 7/179).

Hacı Bayram Veli'nin insandaki bu dualist yapıyı taş ve toprak kavramalarıyla ifade etmiş olması Allah'ın insanı nasıl yarattığının tevili mahiyetindedir. Zira Allah, insanoğlunu topraktan yaratmıştır (Al-i İmran, 3/59; Rum, 21/20; Hud, 11/ 61; Taha, 20/55; Hicr, 15/26; Enam, 6/2; Rahman, 55/14; Fatır, 35/1, 11; Secde,32/7-8; Hac, 22/5; Mümin, 40/67; Nuh, 71/14). İblis insandaki topraksı fitratı, ki onu yücelten yanı, göremediği için kovulmuştur (A'raf, 7/12-13). Gelişen biyoloji ve kimya ilimleri sayesinde insan ile toprağın aynı özelliklere sahip oldukları görülmüştür. Bütün canlılar için yaşam kaynağı olan topraktan yaratılan insan yeryüzü halifesi olması hüviyetini biyolojik ortaklık bağlamında da sürdürmektedir.

Yaşamın elzem bir kaynağı olarak toprak yumuşaklığın ve üretkenliğin membaı olmuştur. Buna karşın taş ise Kur'an-ı Kerim'de cehennem yakıtı olarak tarif edilmiştir, ki kast edilen ilah edinilmiş put ve heykellerdir (Bakara, 2/24). Aynı ayette taş ile birlikte insanın da cehennem yakıtı olduğu bildirilmiştir. Meleklerin secde ettiği insanoğlunun taş ile birlikte cehennem yakıtı olması insanoğlunun dualist ortaklığı bağlamında taş ile paydaşlığını göstermektedir. Ayetin taştan yapılan, kendilerine tapınılan put ve heykellerin cehennem yakıtı olmasının yanında insanın onların arkadaşı olarak karşımıza çıkması ile ilgili olarak put üretmesi neden olarak gösterilebilir. Zira Mevlâna bu hususta şöyle söylemektedir; "*Nefis putların anasıdır. İnsanların yaptıkları put yılan ise nefis ejderhadır. İnsanların elleriyle yaptıkları putlar kırılır, yok edilir ama nefis her dâim kıvılcım üretmeye meyilli çakmak gibidir. Put kıvılcımdır, nefis ise çakmak. Kıvılcım çıkarma su ile söner ama taş ve demirden olan çakmak su ile sönmez.*" (Mesnevî, I,b.773-4.). Mevlâna'nın bu fikirlerini serd ederken şu âyetleri delil göstermektedir; "*Hevasını (nefsani arzularını) kendisine ilah edinen kimseyi gördün mü?*" (Furkan, 25/43) ve "*Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın (halini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?*" (Câsiye, 45/23).

Hacı Bayram Veli'nin taş ile toprak arasında yaratılmadan kastının insanoğlunun maddi ve manevi tekâmül aşamalarını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira o şiirin devamında "*Şakirtleri taş yonarlar*" (İlahi Taksim, b.5) ifadesiyle insanın tasfiye edilmesi gereken yönlerinin olduğunu ortaya koymuştur. İnsan nefsinin ilahlık iddiasında dahi bulunabileceğini biliyoruz. Allah, insanı yaratırken nefse bu çift yönlülüğü ona kodlamıştır; "*Nefse ve onu biçimlendirene, sonra da ona kötülük ve takva kabiliyetine verene yemin olsun ki, elbette nefisini temizleyip parlatan kurtulmuştur. Onu kirletip gömen de ziyan etmiştir...*" (Şems, 91/7-10). Allah'ın insanoğlunu dualist bir yapıda yarattığını işaret eden bir diğer âyette ise Allah'ın, insanı iki eliyle yaratmasıdır (Sâd, 38/75). Müfessirler buradaki mananın insanın itina ile kâmil olarak yaratılması manasının yanında insanın, Rahmani nefes yönü ile birlikte cismani/nefsani yönü itibarıyla da yaratıldığını söylemişlerdir. Tam da bu tevilleri desteklercesine Hacı Bayram Veli'nin yontularak tesviye edilmiş nefse

sahip sâliklerin ruhani benliğe erişebileceklerine dair Cebecioğlu' u yorum getirmektedir; "Hacı Bayram Veli'nin burada zikrettiği (Sen seni bil, sen seni) iki "sen" den birincisi nefis dediğimiz, beşerî ben, ikincisi ise, Allah tarafından insana üfürülmüş, ruh denilen ilahi benliktir. Burada tasavvuf kitaplarında yer alan şu kâide ortaya çıkmaktadır: 'Kendini bilen Rabbini bilir.' Kendini bilmek, Hacı Bayram Veli'nin şiirinde zikredilen ikinci seni bilmek şeklinde ortaya çıkmaktadır ki hayatın bütün olayları içindeki insanın, bu şuurda olarak kendine, içine, nefesine dönmesidir." (2006: 170). Hacı Bayram Veli'nin insanın kendini bulma gayreti içerisinde ilk yapacağı şeyin ortaya koyduğu işler ve onların amacına dikkat kesilmesi zaruridir. Aksi halde nefsi emmare seviyesinde çakılıp kalındığının göstergesidir, ki o aşırı derecede kötülüğü emreder (Yûsuf, 12/53).

Hacı Bayram Veli sâliklere Hakk'a doğru seyrinde en büyük engel olarak gördüğü emmare nefsi görmeleri için telkinde bulunarak yontulmaya ihtiyaç duyulan taşlaşmış nefsi kınamalarını yani nefsi levvame mertebesine çıkmalarını salık vermiştir. Salih bir pir nezaretinde geçilmesi gerek süreçleri tarif ederken Hacı Bayram Veli şöyle der; "Şakirtleri taş yonarlar, Yonup üstada sunarlar" (İlahi Taksim, b.5). Onun kalbi şehre benzeterek başladığı şiirinde şeyh bir manada şehri imar eden mimar gibidir. Bir mimar şehir düzeninin genel manada nasıl kurulması gerektiği bilgisinin yanında her bir yapı için lazım gelen taş cinsive biçimini en iyi şekilde tanır. Dolayısıyla her bir sâlikte imar edilecek gönül şehri için şeyh hangi taşın (nefsani marazları) seçilip doğru ebatlarda yontulup kullanılması gerektiğini de bilir. Nefis taşını şeyhin talimatları doğrultusunda yontup tezkiye edenlerin varacağı yer ancak cennettir (Naziât, 79/41). Bu anlamda Hacı Bayram Veli'nin felsefesinde taş yontmak; kalp terbiyesi olarak tarif edilmiştir (Topbaş, 2002: 148). Bursevi, Hacı Bayram Veli'nin "Mevlâ'nın adın anarlar, Taşın her paresinde" (İlahi taksim, b.6) beyiti ile kastın zikir çekerek cilalan kalp olduğunu söyler. Devamında Hacı Bayram Veli'nin nefis taşından koparılan her bir parça eşliğinde Allah'ın adının anılmasıyla kalbin üzerindeki perdelerin kalktığını söyler (Bursevi, 2013: 57, 60).

Hacı Bayram Veli, insanın Rabbine doğru olan seyrinde taş nefsin kırılmasıyla kalbin üzerindeki perdelerin kalkması için evvela nefsi emmare'den geçilmesi gerektiğini söyler; "Geç canından bul anı, Sen seni bil, sen seni" (İlahi, b.2). Zira nefsi emmare son derece kötülüğü emreder, bu nedenle hiçbir zaman temize çıkarılmamalıdır (Yusuf, 12/53). Bu nedenle ondan geçerek hakiki cana doğru yol alınmalıdır. Aksi halde Hacı Bayram Veli'nin "Bilmek istersen seni" çağrısına kulaklarını tıkamış kişilerin nefisine kapılarak kendiliği/özüne gafil bir şekilde hayat sürdükleri, Allah'ı unuttukları için kendilerine de yabancılaştıkları görülür. Nitekim âyeti kerimede "Allah'ı unutan kimseler gibi olmayın! Böylece (Allah da) onlara, kendi nefislerini unutturdu. İşte onlar, onlar fasık olanlardır." (Haşr, 59/19) buyrulmaktadır. Bu âyet'in tefsirinde şöyle denilmektedir: "Öyle kimseler gibi olmayın ki Allah'ı unutmuşlar, Allah'tan korkmaz, hukukunu tanımaz ve O'nun sonsuz korumasından yardım dilemez olmuşlardır da Allah da onları kendilerine unutturmuştur¹ Sarhoş gibi ne yaptıklarını bilmezler. İnsan nefsinin, beşer hukukunun kıymetini anlamaz, âdi şeylere tapar ve insanlığı zelil ederler. Ayrıca kendilerini kurtaracak hayır ve hâsenatı düşünmez, azabdan koruyacak işler yapmaz ve yarın için bir şey hazırlamaz olmuşur². Netice olarak denilebilir ki, onlar kıyamet günü öyle dehşetli trajedilere maruz kalırlar ki, kendilerinden geçerler. Hatta ruh yoktur deyip duranlar dahi, böyle kendilerini unutmuş, insan varlığının en mühim ayırıcı unsurunu teşkil eden şuur nimetini kavrayamamış kimselerdir. İnsanın kendisini hissetmesi fitri olduğu için şuurdan, şuurun hukukundan ve onun Allah'a bakan yönünden gaflet edenlerin fitratı bozulmuş kimseler olduklarını tenbih için unutmak ile ifade edilmiştir. İşte onlar fasıklardır. İtaattan çıkıp isyana dalmış, insanlık kıymeti kalmamış, fıska tekâmül etmiş ve bozulmuş bir topluluktur." (Yazır, Haşr: 59/19).

Bu âyet ışığında Hacı Bayram Veli'nin nefis mücadelesinde ilk etapta farkına varılması beklenen nefsi emmare'den sonra sâliklerin kınayan nefsi (nefsi levvame) pratiğe dökerek Allah'ın merhametini de dileyerek kendi nefislerinden yola çıkarak Marifetullah'a doğru tekâmül etmeleri beklenir. Kur'an-ı Kerim'de cennet ehlinin de özelliği olarak O'nun makamına varmak niyetiyle Allah'tan korkanların, nesiflerinin kötü arzularından uzaklaşan kimseler oldukları bildirilir (Nâziât, 79:40). Hacı Bayram Veli'nin şiirlerinde nefislerin kötü arzularından uzaklaşması taş yontma sanatı ile anlatılmıştır. Daha önce ele alındığı şekliyle insan, hem kendi iç dünyasında hem de çevresiyle birlikte üretmiş olduğu bir takım düşünce ve duygular taş gibi katılaşmıştır. Gaflet perdesiyle örülü olan taşlaşmış bir kalbe sahip olan insanın bu negatif eylem, duygu ve düşüncelerden kurtulması için kendi nefis taşını yontmak zorundadır. Nefis taşı yontulurken bir üstâd nezâretinde yapılması gereklidir (İlahi Taksim, b.5). Zira maksat taşın tamamen yok edilmesi değil, yontularak bir arzu edilen bir şekle/terbiyeye kavuşmasıdır.

Hacı Bayram Veli'nin bu düşüncelerini Gazalî'de de okuruz. Nefsi en büyük düşman olarak tarif eden Gazalî, sufilerin tarif ettikleri şekliyle onunla mücadele edilmesi gerektiğini salık vermiştir (2002: III/31). Nefsin salt kötü bir şey olmadığını, onun dizginlenmesi gerektiğini cinsel ve saldırganlık gibi

¹Buraya kadar olan tevîl Hacı Bayram Veli'nin insanın kendiliği/özünü bulma mücadelesinde yürütmesi gereken nefis mücâhâdesi fikriyle birebir örtüşmektedir.

²Burada da Hacı Bayram Veli'nin, insanın amelleri ile nefisini sorguya çekmeden kendiliği/özünün sıfatlarını fark etmediği takdirde tevhide erişemeyeceği, yani doğru kendilik bilgisinden yoksun olarak doğru Allah bilgisine erişemeyeceği anlaşılmaktadır.

şehvetlerin neslin devamı ve cihad için lazım oldukları gerekliliğiyle izah eder (2002:IV). Gazali, Hacı Bayram Veli'nin bir pir nezaretinde tezkiye edilmesi gerekliliğini nefsin akıl maharetiyle terbiye edilmesini tavsiye eder. Akıl ile nefis arasındaki ilişkiyi avcı ile biniti arasındaki irtibata benzeten Gazali, avcının mahir olması halinde atı hedefe doğru şekilde yönlendirebileceği, aksi halde serkeş atın avcını nerelere sürükleyeceğinin kestirilemeyeceği söyler (2002: III/18).

Hacı Bayram Veli'nin kişinin kendi eylemlerini müşahede ederek ahvali hakkında bilgi edinmesi gerektiği vurgusunu Gazali'de de okuruz. Gazali, insanın eylemlerinin nefesine bağlı olarak geliştiğinde rezil davranışlar sergilediğini, aklına uyararak hareket ettiğinde ise sükun içerisinde ve faziletli eylemler ortaya koyduğunu ifade eder (Gâzâlî, *Mizanu'l-Amel*, Çev., Ömer Dönmez, İstanbul, Hisar Yay., 138).

Hacı Bayram Veli'nin nefis taşının tamamen parçalanıp yok edilmesinden ziyade onun tefsiye ve tezkiye edilmek suretiyle sert, kırıcı ve yıkıcı bir pürüzlerinin giderilerek arzu edilen işlevselliğine kavuşturulmasını kast ettiğini anlıyoruz. Zira "*Şakirtleri taş yonarlar, Yunup üstada sunarlar. Meolanın adın anarlar, Taşın her paresinde.*" (İlahi Taksim, b.5-6) mısralarında anlaşıldığı üzere mürşid-i kâmil ustalığında nefis taşını yontan sâliklerin her evrede nefis taşlarını ustalarına sunduklarını görürüz. Her sâlikin nefis taşı kendi ahvaline uygun büyüklük ve sertliktedir. Nefis taşının ustası olan mürşid-i kâmil her sâlik için kendi taşlarını ne kadar ve nasıl yontulması gerektiğini bir bir anlatır. Bursevi, şakirtlerin nefis taşlarını yontarak bireysel egolarını ki, katı, kötü ve uyumsuz olan yönlerini mürşid-i kâmil'in öncülüğünde hedeflenen ideal benliğe dönüştürmeye çalıştıklarını söyler. Tecrübe sahibi Mürşid'in yardımıyla yontma sembolü insanın duygu, akıl ve eylem merkezi olan kalp taş formundan kurtulup toprak formuna kavuşması anlatılır (Bursevi, vr.11b).

Taş yontma işinde bundan daha elzem olan ise nefis taşından koparılmaya gayret edilen her bir parça için Allah'ın adının zikredilmesidir. Zira kötülüğü şiddetli şekilde emreden nefse karşı sadece Allah'ın merhameti ile zafer kazanılabilir (Yûsuf, 12:53). Dolayısıyla Hacı Bayram Veli'nin şiirinde ifa ettiği gibi sâlik bir mürşid-i kâmil nezaretinde ki onlar Allah'ın layığıyla korkan âlimlere (Fatr: 35/28), O'nun makamından korkan cennetliklere tabi olarak ve Allah'ın merhametine sığınarak nefislerini hevâdan men ederek cennetliklerden (Nâziyat, 79:40) olma cehdini göstermişlerdir.

4. Topraklaşan Taş Nefis

Hacı Bayram Veli'nin "*Ben dahi bile yapıldım, Taş ve toprak arasında*" diyerek çevresinde tanınmış büyük bir müderris ve mutasavvıf olarak insan prototipinin ne olduğu kendisi üzerinden izhar etmiştir. Taş yönü ile insanın olumsuz nefsanî meyillerini, toprak yönü itibarıyla da ruhani güzel yönlerini sembolize etmiştir. Yukarıda âyetler ışığında insan nefsinin dualist ve zıt yönü benzer şekilde ele alınmıştır.

Hacı Bayram Veli, insanın topraklı yönünün tekâmül etmesi için gerekli olan klasik tasavvuf geleneği de ortaya koyan tefekkür, tevbe, gayret, riyâzet, sabır, inabe, mürşid-i kâmile olan ihtiyaç, zikir, aşk, fakr, fenâ, maafiretullah ve muhabbetullah gibi kavramların ehemmiyetini ifade eder; "*Şakirtleri taş yonarlar, Yunup üstada sunarlar. Meola'nın adın anarlar, Taşın her paresinde, Ol şardan oklar atılır, Gelür sineme batılır. Aşıklar camı satılır, Ol şarın bazaresinde.*" (İlahi Taksim, b.5-8). Hacı Bayram Veli'nin bu beyitleri seyr-i süluk ve vuslat nasıl tecrübe edildiğini keskin ve sade bir üslup ile birlikte derin manalar eşliğinde özetleyen aktarımlardır.

Tasavvuf felsefesi bağlamında yukarıda izah edilmeye çalışılan bu düşünceleri zâhiri ilimler eşliğinde değerlendirdiğimizde Hacı Bayram Veli'nin keşif ehli bir zat olduğunu destekleyecek tevellere ulaşılmıştır. Bilindiği üzere Hacı Bayram Veli müderrisliği bırakarak ziraat işleri ile uğraşmış, burçak ekip biçmiş, dervişlerine de kendisi gibi çiftçilikle uğraşarak yerleşik hayat nizamına alışmaları yönünde örneklik teşkil etmiştir. Bu anlamda Hacı Bayram Veli, toprağı iyi tanıyan bir mutasavvıftır. Toprağın bereket ve verimliliğini fiili olarak müşahede etmiştir. Bu bilgidен hareketler nefsin tezkiye edildiği takdirde toprak gibi daima güzel şeyler ürettiğini; taşın ise toprağın verimini azalttığı görmüştür.

Yaşam ve beslenme kaynağı olan toprağın oluşumunda elzem bir unsur olarak taş gereklidir. Zira toprak, taşların çeşitli fiziksel, kimyasal ve biyolojik etmenler vasıtasıyla parçalanmasıyla oluşur (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Toprak>). Dolayısıyla *taş yontma* olarak tarif edilen nefis terbiyesiyle itidal seviyeye getirilen hevâ ve arzular insanın kendisi ve çevresi için güzel sonuçlar doğurduğu gibi taştan koparılacak ufalanan taşlar da fiziki olarak topraklaşarak üretken ve faydalı bir mahiyete kavuşmaktadır. Yukarıda Gazali'nin terbiye edilerek doğru sınırlara çekilmiş şehvani arzuların hayra nasıl tebdil edilebileceğine dair düşünceleri ele alınmıştır. Dolayısıyla Hacı Bayram Veli'nin taş ile toprak arasında geçirilen sürecin bätini bir tekâmül olduğu gibi taşın, topraklaşarak fiziki bir tekâmüle erdiği anlaşılmaktadır. Fiziki karşılığı olan taştan toprağa evrilme sürecinin sağlıklı şekilde gerçekleşmesi için bätini tekâmülde esas olan âlimin bilgisi ve Allah'ın rızasına uygun hareket edilmesi zaruridir. Zira yeryüzünün halifesi olan insan içinde yaşadığı dünyaya âdetullah üzere muamele etmek durumdadır. Dolayısıyla halife olarak yaratılmış insanı, Allah birçok âyette yeryüzüne, semâya ve bu ikisi arasındaki her şeye tefekkürle nazar etmeye davet etmektedir. Tevhid'in birer işaretleri olan bu kesret âleminde

insanoğluna topraklı yönünde gizli olan üretkenlik ve tevâzuyla birlikte hayırlı işlerde bulunmayı emreden Allah, taş gibi katı kalpli olmamayı tavsiye eder.

Allah, insanı taş gibi katı bir varlık yerine toprak gibi şekil alabilen ve üretken bir özden yaratmıştır. İnsanın şekil alan balçıktan yaratan Allah, (Hicr, 15/26;) bir başka âyette pişmiş tuğla gibi sertleşmiş balçıktan insanı yarattığını bildirmiştir (Rahman, 55/14). Bu âyetlerden anlaşılacağı üzere şekil alabilen öze sahip insan aynı zamanda taş gibi pişmiş bir balçık olma özelliğine sahiptir. Fizyolojik bir tasvir olarak âyetteki bu bildirimler bâtni yönüyle “Nefse ve onu biçimlendirene, sonra da ona kötülük ve takva kabiliyetine verene yemin olsun ki...” (Şems, 91/7-8) âyetini işaret etmektedir. Daha önce cehennem yakıtı olmak yönünden insan ile taş’ın ortaklığını ele almıştık. Bu ortaklığı ifade eden âyetler gibi “Pişmiş kuru çamurdan” yaratılmayı bildiren âyetlere (Hicr, 15/26; Rahman, 55/14) karşı İlahi azaba maruz bırakılan insanların balçıktan, çamurdan pişirilmiş taşlar aracılığıyla helak edildiğini okuruz (Hicr, 15/74; Zâriyât, 51/33; Fil, 105/4). Bu anlamda insanın yaratılışı, yapıp ettikleri ve bunların sonucu maruz bırakıldığı azap şekli değerlendirildiğin birebir örtüşmenin vuku bulduğu görülür. Sonuç itibarıyla insanın şekil alabilen balçık/çamurdan ve pişirilmiş kuru çamurdan yaratılması onun yumuşak ve katı dualizmine bir kez daha işaret etmektedir. İnsandaki bu zıtların bir arada bulunması da bir rahmettir ki, taşın topraklaşması sürecinde anlatıldığı üzere terbiye edilen nefis insanı özüne döndürdüğü biliyoruz. İnsandaki zıtlıkların ahenkli uyumu sağlandığında insan kendiliğine ulaşır zaten Allah, insanı topraktan yaratıp tekrar toprağa döndüreceğini bildirmektedir (Taha, 20/60). Dolayısıyla insan dünyevi şehvetlere meyilli taş nefisini ölmeden önce yontup işlevsel bir hale evirmeli aksi halde Allah icbâri olarak zaten insanı topraklığına yani ilk yaratılışına döndürecektir.

5. Taş ve Toprak Dualizm ve Vâhdet

Çamur ve balçık gibi salt kötü olmayan taşların da İlahi ilimde bir işlevi vardır. Mesela Hz. Musa’nın asasıyla vurduğu taştan 12 pınar fışkırmıştır (Bakara, 2/60). Bir başka âyette “Çünkü taşlardan öylesi var ki; içinden nehirler kaynıyor, yine öylesi var ki, çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor, öylesi de var ki, Allah korkusundan yerlerde yuvarlanıyor” (Bakara, 2/74). Sadece topraklı yönü ele alıp insanın taş yönünü inkâr etmeyen Hacı Bayram Veli, vahdet-i vücud telakkisi gereği yaratılmış her şeyin hayır ve güzele delalet eden yönüne vurgu yapmıştır. Ki o nedenle kendisinin taş ve topraktan yaratılmakla birlikte aynı zamanda “Bayrami imdi bayrami imdi, Yar ile bayram eyledi şimdi” diyerek dualist yapısı sayesinde marifetullah ve muhabetullah’a eriştiğini bayram teşbihiyle anlatır.

Hacı Bayram Veli’nin şiirlerinde insanın dualis työnünü idrak ederek onları tekâmül ettirmesi için lazım gelenleri anlatmıştır. Onun taş-toprak zıtlığının ahenkli uyumunun neticesi vahdettir. Zıtların savaşında kaybolan hakikatin zuhur etmesi için insanın özünü yani topraklık yönünü hâkim kılmalıdır. Dolayısıyla Hacı Bayram Veli’nin seyr-i sülûk’u ifade eden taş yontma işiyle bencil ego törpülenmelidir. Tesfiye edilen nefiste ilahi hikmetler zuhur ettiği için aşıklar canlarını satarlar (İlahi Taksim, b.8). Bursevî, zorlu bir süreç olan taş yontma/seyr-i sülûk’u “Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürler...” (Tevbe, 9/111) ayeti bağlamında ariflerin nefislerinin isteklerini Allah’ın hibe ettiği feyizler yardımıyla idrak edip onların terk edilip Allah’ın razı olduğu işler ile değiştirilmesi olarak tarif eder (2013: 71-74). Hacı Bayram Veli ise bu ticaretin sonucunda insanın büyük kar elde ederek kendisini ve Yaraticısını bulduğunu söyler “Bulan ol kendi oldu, Sen seni bil, sen seni” (İlahi, b.10).

Kendini iyi tanıyan yani kulluğunu idrak eden kişi Yaratanı’nı da iyi tanıyacaktır. Zira zahiri dünyada uzak/soyut olan ancak yakın/somut olanda hareketle öğrenilebilir. Hacı Bayram Veli’nin vurguladığı “sen seni bil” şifresi vahdet ve muhabbet kapısının anahtarıdır. Çünkü kendini bulan Rabbini bulmuştur; “Kendi de buldu kendi de buldu, Matlabın hoş buldu bu gönlüm” (İlahi Zikir, b.4). Nefisten kaynaklanan kesafetin manasını bulduğu vahdet içerisinde insan topraklık yönü itibarıyla cinsi olan yeryüzündeki işaretleri daha iyi okuyabilecektir (Konevi, 2012: 24). Toprak ile aynı fiziki özelliklere sahip olan insan zâhiri olarak âlemdaki bütün tecellilere sahip olduğu gibi mânevi/ruhi yönüyle de meleklerin dahi erişemeyeceği bâtni tecellileri kendinde toplama istidadıyla yaratılmıştır (Konevi, 2012: 23). İmam Rabbani insanın cem edici bu özelliğini açıklar; “Hâlbuki, insanın, her mahlukattan daha üstün olmasına sebep de, yine her şeyin, kendisinde bulunmasıdır. Her şeyi kendinde topladığı içindir ki, insanın aynası mükemmeldir. Bütün mâhlukların aynalarında görünenlerin hepsi yalnız onun aynasında bir arada görünmektedir. Bunun içinde insan mâhlukların en iyisi olmuştur (2013: 77-88). Ona isimleri öğretip yeryüzü halifesi kılınan insan bir yönüyle Hakk’a diğer yönüyle de âleme dönük yüzüyle Rab ile âlem arasında bir konuma sahiptir (Demirli, 2013: 32-34). Hacı Bayram Veli taş/toprak hususiyetiyle insanoğlunun zâhiri ve batını olarak en büyük tecelligâh olduğu için nazargâh-ı ilâhi olan kalp tezkiye edildiğinde orada Hakk’tan başkası görünmez; “Bakacak Didar görünür, Ol şarın kenaresinde” (İlahi Taksim, b.2). Hacı Bayram Veli’nin insanın kendinden yola çıkıp Hakk’a doğru olan seyrinde vermiş olduğu mücadele İkbâl’in

ifadesiyle; Allah'ı daha yakından görebilmek isteyen insanın kendi benliğini daha açık bir şekilde görmeyi öğrenmesinden başkası değildir (1990:35).

Sonuç

Müderris bir mutasavvıf olmasına rağmen Hacı Bayram Veli toprağı işlemiştir. Toprak ile insan arasındaki birebir ilişkiyi görmüş ve “*Ben dahi bile yapıldım, Taş ve toprak arasında*” demiştir. İnsanın ontolojik yapısının anlatıldığı Kur’an âyetleri ışığında ifade ettiği taş ve toprak arasında yapılmanın ömür boyu sürdüğünü anlıyoruz. Taşın toprak haline gelmesi uzun süre zarfında, çeşitli etkenlerin tesiriyle gerçekleşmektedir. Bu zorlu sürecin ardından şekil alabilen ve ürün ortaya koyabilen toprak gibi insanın hamlıktan ve kabalıktan kurtulması gerekmektedir. İnsanın taş/nefsani yönünün yontularak uygun hale getirmesiyle itidale evrilen nefis kendisinden beklenen işlevlerini kâmil olarak yerine getirir. Taş/nefisten yontulan artık parçalar da toprak haline gelerek daha önceki kötü fonksiyonundan kurtulup verimlilik yurdu olan toprağın bir parçası olur. İnsan da topraktan yaratılmasına rağmen nefisine uyup kötü şeyler yaptığında taşlaşmaktadır. Hacı Bayram Veli, insan nefsinin dualist yapısına dikkat çekmiş, onun taşlaşma eğilimi olan, kötülüğe şiddetle yönelen tarafının tasfiye edilerek, insanın ilahi nefsin muhatabı olan topraklıklığa meyli artırılmasını salık verir. Taşın parçaları nasıl bir süre sonra toprak haline geliyorsa kötülüğü arzulayan nefis de doğru şartlar altında insan ve âlem için hayır işlerinin vesilesi olur. İnsan kendisini bilmesi için taş ve toprak yönlerini ayırt edip ona göre eylemlerini düzenlemesi gerektiği için Hacı Bayram Veli, insanın yaratılmış olduğu toprağa tekrar döndürüleceğini hatırlatır (Tâhâ, 20/55). Dolayısıyla doğadaki taşlar zamanla nasıl toprak haline geliyorsa insanda yeniden topraksı özelliğine yönelmelidir. Aksi halde taş nefsin arzularına kapılanlar cehennem yakıtı olarak taş ile aynı akıbeti paylaşır (Tahrim, 66/6).

Hacı Bayram Veli doğadaki taş ve toprağın fiziki işlevlerini müşahede etmiştir. Biyo-kimyasal olarak toprak ile aynı fiziki yapıya sahip olan insanın batinundaki taş ve topraksı özellikleri de gören Hacı Bayram Veli şiirinde, âyette bildirilen “*Kesin olarak inanlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok âlametler vardır...*” (Zâriyat, 51/21) âyetini tevil etmiştir. İlginç bir şekilde âyetin devamında “*Hala bunları (âlametleri) görmüyor musunuz?*” uyarısının tekrarı mahiyetinde Hacı Bayram Veli, taş ve toprak teşbihi ile insana âlemdaki daha ziyade olarak da kendindeki özü bulması gerektiğini hatırlatır başladığı şiirinde ilerleyen beyitlerde bu hedefin nasıl gerçekleşeceğini ele alır.

KAYNAKÇA

- BAYRAMOĞLU, Fuat (1983). *Hacı Bayram Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı*, Ankara: TTK Yay.
- BURSEVİ, İsmail Hakkı (2013). *Şerh-i Rumuzât-ı Hacı Bayram Velî*, Haz. Suat Ak, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2006). *Hacı Bayram Velî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DEMİRLİ, Ekrem (2013). *İbnü'l Arabî Metafiziği*, İstanbul: Sufi Kitap.
- DEREK, Parfit, (1984). *Reasons and Persons*, Oxford: Clarendon Press.
- GÂZÂLÎ, Mizanu'l-Amel, Çev., Ömer Dönmez, İstanbul, Hisar Yay., t.y.
- GÂZÂLÎ (2002). *İhya-u Ulumiddin*, çev. Abdulhalık Duran, İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- HARİRİZÂDE, Kemâleddin, *Tibyânü Vesâilü'l-Hakaik fi Beyani Selâseti't-Tarâik*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr.430-432
- HAY, L.; Bryne, M. and Butler, C. (2000). “Evaluation of a Conflict-Resolution and Problem-Solving Programme to Enhance Adolescence' Self- Concept”, *British Journal of Guidance and Counseling*.
- İKBAL, M. (1990). *Cavıtname*, Çev. Annemeria Schimmel, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- İmam-ı Rabbani (2013). *Mektubat*, ter. Hüseyin Hilmi Işık, İstanbul: Hakikat Kitabevi.
- JUNG, C. G. (1999). *Keşfedilmemiş Benlik*, çev: Barış İlhan, Canan Ener Silay, İstanbul: İlhan Yayınevi.
- KONEVİ, Sadreddin (2012). *Fusûsü'l Hikemin Sırları*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Mehmed Mecdi Efendi (1269). *Terceme-i Sakâiku'n-Nu'mâniyye*, İstanbul.
- Mevlânâ (1990). *Mesnevi*, çev. Ç. İzbudak, göz. geç. Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul: M.E.B. Yay.
- KAVAL, Musa (2016). “Hacı Bayram Velî's Personality Construction Theory in His Poems”, I. Uluslararası Hacı Bayram Veli Sempozyumu, 25-26 Mayıs
- OKUDAN, Rifat (2012). “Hacı Bayram Velî'nin Şiirinde Şehir Metaforu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- TAIFELED, H. (1978). *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup*, London: Academic Press.
- TOPBAŞ, Osman Nuri (2002). *Tasavvuf*, İstanbul: Erkam Yayınları
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Toprak>, 15/04/2017.